

MÜASİR DİLÇİLİKDƏ SUBSTANTİVLƏŞMƏNİN NÖVLƏRİ

Tarix boyu dünya dilləri müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçmiş, dildaxili və dilxarici təsirlərə məruz qalaraq inkişaf etmişdir. Hər bir dilin zənginləşməsində iştirak edən proseslər dilin mövcudluğunu qoruduğu kimi, onda olan mühüm cəhətlərin də əsrlərlə yaşamasına səbəb olur. Məsələn, bu baxımdan Azərbaycan dili uzun illər müxtəlif təsirlərə məruz qalmasına baxmayaraq, öz xüsusiyyətlərini, zənginliyini qoruya bilmişdir. Dilimizdəki ahəng qanunu bunun ən bariz nümunəsidir. Elə bu morfofonji dil hadisəsi kifayətdir ki, Azərbaycan dili özünü başqa dillərin təsirlərindən qoruyaraq əsas xüsusiyyətlərini uzun müddət yaşada bilsin.

Dildə baş verən hadisələrdən biri də keçid hadisəsidir. Dilçilik qarşısında duran ümumi vəzifələrdən biri də məhz keçid nəzəriyyəsini yaratmaqdır. Nitq hissələrinin öyrənilməsinin birinci mərhələsində tədqiqatçılar transformasiyanın əsas faktlarını təsvir etməyə başlayırlar. Bu mərhələdə “keçid”, “diaxronik transformasiya”, “transpozisiya”, “konversiya” və s. terminlər arasındakı uyğunsuzluqlar ortaya çıxır. Bir çox dilçilər “keçid” hadisəsini şəkilçisiz sözdüzəltmə hesab etsələr də, bəzi elm adamları dildə olan bütün transpozisiya hallarını “keçid” termini adı altında öyrənirlər. Belə ki, onlar bir dil hadisəsindən digərinə keçidin həm şəkilçi vasitəsilə, həm də şəkilçisiz mümkün olduğunu qeyd edirlər.

A.A.Şahmatov sözün əsas hissəsinin hansı kateqoriyaya və ya hansı funksiya keçməsindən asılı olaraq keçid proseslərini substantivləşmə, adektivləşmə, verballaşma, adverbəlləşmə, pronominalizasiya kimi adlandırır [11, s. 37]. Eyni zamanda köməkçi nitq hissələrinə də keçidlər mümkündür.

Morfoloji və ya tam transpozisiyanın ifadə vasitələrindən biri olan konversiya hadisəsinin (dilçilikdə buna “sıfır derivasiya” da deyilir) də bir çox istiqamətləri mövcuddur. Konversiya hadisələri arasında substantivləşmə xüsusi yerə malikdir.

Müasir dilçilikdə substantivləşmə ilə bağlı fərqli yanaşmalar mövcuddur. Məhz morfoloji aspektdən substantivləşməyə bir növ transpozisiya kimi baxılır. Rus dilçiliyində transpozisiya sərhədlərini müəyyən etmək üçün iki yanaşma inkişaf etmişdir. Geniş mənada transpozisiya hadisələrinə linqvistik formanın istifadəsinin bütün halları, xüsusən də, zamanın köçürülməsi aiddir. İstər rus və ingilis dillərində, istərsə də ana dilimizdə keçmiş zaman və ya gələcək zaman mənasında indiki zamanın işlənməsi mümkündür. Hər üç dildən gətirilmiş nümunələrə nəzər salaq:

Иду я вчера по улице. . .

Завтра я еду в Тамбов.

The train leaves at 5 o'clock tomorrow.

She said her husband was coming in a week.

Dünən yanıma gəlir və deyir ki, ...

Sabah Şəkiyə gedirik.

A.V.Bandarko belə transpozisiyanı “standartdan kənara çıxma nəticəsində yaranan, kommunikativ vəziyyətdə söz formasının işlənməsi” kimi səciyyələndirir [6, s. 51]. Dar yanaşma isə transpozisiyanı sözün ya söz kökünün nitqin bir hissəsindən digərinə keçidi və ya digər nitq hissəsinin funksiyasında istifadəsi kimi başa düşməkdir. Buradan belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, substantivləşmə transpozisiya terminin dar mənasında ona aid edilir.

Sintaktik aspektdən yanaşdıqda isə substantivləşmə sintaktik funksiyanın əvəzlənməsi kimi izah olunur. Məsələn, substantiv sifətlər cümlədə təyin olmaqdan çıxaraq mübtədə və tamamlıq rolunda çıxış edirlər.

“Substantivləşmə - maddi varlığa, materiyaya xas olan əlamətin, keyfiyyətin dildə maddi varlığı, materiyayı əvəz etməsi hadisəsinə deyilir.” [2, s. 112] Belə ki, isim olmayan nitq hissələrinin transpozisiya nəticəsində ismə çevrilməsi substantivləşmə adlanır. Müasir dilçilikdə bu dil hadisəsi həm sözyaratmanın bir üsulu kimi, həm də isim tərkibinin zənginləşməsi prosesi kimi tədqiq edilir. Sözyaratma prosesində substantivləşmə özünü qeyri-morfoloji hadisə kimi göstərir. İsm tərkibinin zənginləşməsinə xidmət edən substantivləşmə isə sırf morfoloji hadisə kimi araşdırılır.

Dilçilikdə substantivləşmə transpozisiya kimi geniş və dar mənalarda şərh oluna bilər. Canlı nitqdə təkcə ayrı-ayrı nitq hissələrinin sözləri deyil, həm də bir nitq vahidi kimi mübtədə funksiyasında cümlələrin və ya söz birləşmələrinin substantivləşməsi mümkündür. Bunu substantivləşmənin geniş mənada izahı kimi başa düşmək olar. Dar mənada isə substantivləşmə nitq hissələrinin öz əvvəlki mənalarını tam və ya qismən itirərək ismin bir sıra keyfiyyətlərini qazanması nəzərdə tutulur.

Müasir dilçilikdə müxtəlif nitq hissələrinin substantiv transpozisiyasından danışıldığı halda, əvəllər dilçilər sadəcə sifət və feli sifətlərin isimləşməsini tədqiq etmişlər. Bir çox müəlliflərin fikrincə, substantivləşmə dilin qrammatik strukturunda keçidin ən çox görülən təzahür formalarından biridir [7, s.26].

Nitq hissələrini, xüsusən də isimlə bağlı problemləri araşdıran dilçilər nitq dissələri arasındakı qarşılıqlı keçid məsələlərini müxtəlif aspektlərdən şərh edirlər. Onların əksəriyyəti, məsələn, M.F.Lukin, V.Zernov, L.A.Teleqin keçid problemini araşdırarkən onu tam və natamam olmaqla iki növə ayırırlar.

Tam keçid dedikdə, keçiddən əvvəl sözə xas olan semantik, sintaktik və morfoloji xüsusiyyətlərin məcmusunun dəyişməsi, neytrallaşması və ya itirilməsi və nəticədə keçdiyi nitq hissəsinin leksik, qrammatik xüsusiyyətlərinin mənimlənməsi prosesi başa düşülür. Tam keçid diaxronik aspektdə baş verir, yəni, bir çox hallarda konversiya, həmçinin

¹¹ Azərbaycan Dillər Universiteti

keçidin bir növü olan substantivləşmədə də söz müəyyən müddət ərzində yeni keyfiyyət elementlərini orijinal nitq hissəsinin sözləri ilə tədricən yığılmasından əldə edir, nəticə etibarilə keçidə uğrayan dil vahidi tam şəkildə başqa bir nitq hissəsinə transpozisiya olunur. Substantivləşmə hadisəsində bu cür tam keçidə daimi substantivləşmə də deyilir. Məsələn, Qasım bəy Zakirin “Sədaqətli dostlar haqqında” əsərində çəkilən belə bir misraya nəzər salağ:

Bir tısağa, bir *kəsəyən*, bir qarğa
Yoldaş olmuş idi bundan sabıqa.

Misradakı “kəsəyən” sözü bir sözə xas olan əlaməti bildirdiyi kimi həm də tam isimləşdikdən sonra gəmiricilər dəstəsinə aid çölsiçanın adını ifadə etmək üçün isim kimi işlənməyə başlanır. Ana dilimizdə işlənən bir çox insan adları da (məs., *İgid, Gözəl, Qəhrəman, Azad, Gülər* və b.) diaxron baxımdan sifətlərin və ya feli sifətlərin daimi substantivləşməsinin nəticəsidir.

Azərbaycan dili üzərində aparılan tədqiqatlar dilimizdəki feillərin həm təsriflənməyən, həm də təsriflənən formalarının daimi substantivləşməyə məruz qaldığını göstərir. Belə ki, uzunmüddətli substantivləşmə nəticəsində bu qəbildən olan bir sıra feillər dilimizdəki insan, yer, adət-ənənə, oyun və s. adları kimi günümüzdə istifadə olunurlar. Məsələn, “*Gələsən-Görəsən*” *qalası, gizlənqaç, çal-oynasın, basabas, Allahverdi, Tapdıq, Yaşar, Quşqonmaz* və s.

İ. Balteiro qeyd edir ki, tam keçid zamanı verilmiş leksik vahidin funksional potensialının genişlənməsi baş verir və sözün çevrildiyi yeni söz sinfi üçün xarakterik olan morfoloji işarələrin semantik dəyişməsi müşayət olunur [5, s. 47]. Dildə tam keçid olduğu kimi qismən keçidlər də mümkündür. Bir çox müəlliflərə görə (Babaytseva 1967, Miriçin 1973, Bauder 1988) görə qismən keçid sözün sintaktik funksiyasının dəyişməsidir. Bu zaman söz yeni söz sinfinin yalnız bəzi xüsusiyyətlərini qəbul edir.

Substantivləşmə hadisəsinə sinxronik aspektdən yanaşdıqda dildəki isimləşmənin müvəqqəti xarakter daşdığına şahidi oluruq. Məsələn, ingilis dilində belə bir cümləyə nəzər salağ:

Her *five-year-old* is at home.

Bu cümlədə qismən isimləşməni görə bilərik. Belə ki, “five-year-old” qismən isim funksiyasında işlənərək adətən isimlərin tutduğu mövqeni tutur.

Azərbaycan dilindən gətirilmiş belə bir nümunəyə baxaq:

Gözəllərin gözüsən, zülfüqarə birdənəsən.

Gözəl həyatını Vahid fənaya sərf etmə,

Səni zamanə yetirməz dübarə birdənəsən. [12]

Əliğa Vahidin “Birdənəsən” qəzəlindən götürülmüş misralara fikir versək görərik ki, “gözəllər”, “gözəllərin” sözləri qismən keçidə uğramış, isimləşərək cəm və hal şəkilçiləri qəbul etmişdir. Ancaq sonrakı misradakı “gözəl” sözü öz əvvəlki cəhətlərinə qayıdaraq sifət kimi işlənmişdir. Buradan belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, transpozisiyanın bir qolu olan konversiya zamanı tam keçid baş verdiyi halda, konversiyanın özünü daha çox göstərdiyi istiqamətlərdən olan, xüsusən də müasir dildə müşahidə olunan substantivləşmədə keçid müvəqqəti xarakter daşıyır; bu baxımdan da yeni dil vahidi yarada, bir nitq hissəsindən başqasına keçidi təmin edə bilər.

Transpozisiyanın digər növləri kimi substantivləşmə də funksional omonimlərin yaranmasına səbəb ola bilər. Rus dilindən funksional omonimiyə aid belə bir nümunə çəkmək olar: *кровать больного ребёнка – кровать больного*. Bu onunla əlaqədardır ki, isimlərin yaranması heç bir maddi dəyişikliyə məruz qalmadan zahiri forma və qrammatik xüsusiyyətlərin qorunub saxlanması ilə baş verir [10, s. 3]. Nəticədə yaranan omonimlər leksik mənada fərqlənir; atributiv mənə subyektin mənasına çevrilir. Bundan əlavə morfoloji xüsusiyyətlər, məsələn, cins, hal və kəmiyyət kateqoriyaları müstəqil olur, cins kateqoriyası, bir qayda olaraq daimi xüsusiyyət kimi qalır, eyni zamanda qısa formalar və müqayisə dərəcələri yaratmaq qabiliyyəti itirilir. Substantivləşmə nəticəsində yaranan omonimlərin sintaktik funksiyalarındakı dəyişiklik isə özünü təyin rolunda çıxış edən sözün mübtədə və tamamlıq kimi işlənməsində göstərir.

Substantivləşmiş sözlər stilistik cəhətdən neytral xüsusiyyəti ilə xarakterizə olunur və onların istifadə dairəsi hər hansı bir üslubla məhdudlaşmır: həm danışq, həm də ədəbi və yazılı nitq üçün ümumdür. Bəzi dilçi alimlər hesab edirlər ki, ənənəvi olaraq substantivləşmə hadisəsi qrammatikada nəzərə alınsa da, bu, leksik prosesdir.

Substantivləşmə dil vahidinin özünün zahiri formasını dəyişmədən isim üçün səciyyəvi olan şəraitdə yenidən nəzərdən keçirilməsi kimi başa düşülür. Eyni zamanda substantivləşmiş dil vahidi ismin bir sıra morfoloji xüsusiyyətlərini götürür. Məsələn:

... and the duty of *the young* to fit themselves for it. (Voynich)

But are your *relatives* so very poor? (Bronte)

When *the young* are together it is wise for an old man to be with other old men. (Abraham)

Sonuncu cümlədəki “young” sözü isimləşmiş sifətdir, *the* artıqlı qəbul edərək isimə xas olan müəyyənlik kateqoriyasında işlənmişdir. Verilmiş nümunədəki “young” sözü çoxluq ifadə edir, yəni cavan insanlar mənasında işlənmişdir. Bu səbəbdən də fel müvafiq olaraq cəmdə işlənmişdir. İngilis dilində bu qəbildən olan sözlər (məs., *the old, the rich, the poor* və s.) zahiri formasını dəyişmədən tam substantivləşmiş sifətlərə aid edilir.

... the strangers might understand *English*. (Voynich)

Bu cümlədəki “English” sözü isə qismən substantivləşmiş sifətdir. Bunun səbəbi belə sözlərin ismin bütün xüsusiyyətlərini götürməməsi və sözlərin həm də funksional baxımdan sifət kimi işlənmə bilməsidir.

A.F. Rodionov da substantivləşməni tam və qismi olmaqla iki hissəyə bölür. O, *the poor* (kasıblar), *the rich* (varlılar), *the beautiful* (gözəlcə) kimi substantivləşmiş sifətlərin yeni söz yaradıb-yaratmadığı sualına cavab tapmağa çalışır. Dilçinin məsələyə yanaşması isə belədir ki, bu zaman bu sözlər həm qrammatik, həm də semantik xüsusiyyətlərinə görə ismə aid edilməlidir. Yəni nəticə etibarlı ilə yeni bir söz yaranır. Baxmayaraq ki, ingilis dilindəki bəzi xalis isimlər kimi (məs., *furniture, advice, weather* və s.) bu sözlərin də bəzi substantiv kateqoriyaları yoxdur. A.F. Rodionov haqlı olaraq qeyd edir ki, heç də bütün isimlər substantiv kateqoriyalarının hamısına eyni zamanda sahib olmur. Məs., *furniture, advice, weather, bread* və başqa isimlər həm kəmiyyət, həm də mənsubluq kateqoriyasından məhrumdur və qeyri müəyyənlik artıqlı ilə işləyə bilməzlər.

Müəllif bir tərəfdən *the poor, the rich* kimi substantivləşmiş sifətlərin qismən substantivləşmiş olduğunu qeyd etsə də, digər tərəfdən onlar yeni söz, isim kimi qəbul edir [8, s. 33-47].

Nəticədə, tam substantivləşmə dedikdə ismin kateqoriyalarının tam olmasa da böyük əksəriyyətinin mənimsənilməsi, qismi substantivləşmə dedikdə isə isim xüsusiyyətlərinin qismən mənimsənilməsi başa düşülür.

D.E. Rozenal və M.A. Telenkova substantivləşmə terminini digər nitq hissələrinin isim kateqoriyasına keçməsi ilə izah edir və onun üç növünü fərqləndirirlər: tam, natamam və təsadüfi substantivləşmə.

Tam substantivləşmə nitq hissəsinin sifət kimi işlənmək qabiliyyətini itirərək isim kateqoriyalarına keçididir. Məs., ingilis dilindəki *sick* (xəstə) sözü ismin kəmiyyət və hal kateqoriyalarını götürdüyü kimi, artıqlı, ziyəlik əvəzlilikləri, saylar kimi təyinediciləri əldə edir, cümlənin mübtədası və tamamlığı funksiyasında çıxış edə bilər. Bu zaman sifət dildə isimlə paralel olaraq onun omonimi kimi fəaliyyət göstərir.

Natamam substantivləşməyə isə ingilis dilindən “wounded” (yaralı) sözünü göstərmək olar. İngilis dilində qismən substantivləşmiş nitq hissələrinin cəm və ziyəlik formaları olmur. Onların substantivləşməsinə göstərən morfoloji xüsusiyyət müəyyənlik artıqlığının işlənməsidir. Bu qəbildən olan substantiv sözlər topluluq mənası ifadə edir.

Təsadüfi substantivləşməyə gəldikdə isə kontekstdən asılı olaraq müxtəlif nitq hissələrinin isimləşməsi başa düşülür. Məs., ingilis dilindəki *young and old* (gənc və yaşlı)

I.K. Sazanova substantivləşmənin tam və təsadüfi olmaqla iki növünü müəyyən edir. Substantivləşmə nəticəsində yaranmış isim müstəqil leksik vahidə çevrilərək lüğətə daxil ola bilərsə bu tam substantivləşmədir. Ancaq müəyyən vəziyyətdə və kontekstdə söz isim kimi işlənsə, bu, təsadüfi və ya şərti substantivləşmə adlanır [9, s. 545].

Azərbaycan dilində də tam, natamam və şərti substantivləşməyə aid kifayət qədər nümunələr vardır. M. Adilov, Z. Verdiyeva, F. Ağayevanın “Dilçilik lüğəti” kitabında hər üç terminə izah verilir. Burada tam substantivləşmə dedikdə sifətin qəti olaraq ismə çevrilməsi (məs., *toxucu, ölü, diri, subay, kor, keçəl* və s.), natamam substantivləşmə dedikdə isə atılmış ismin asanlıqla bərpa olunduğu isimləşmə başa düşülür. Məs., *Hər yetən gözələ gözəl deməyəm.* (M.P. Vaqif) Şərti substantivləşməyə isə kontekstdə uyğun olaraq sözün atılması ilə yaranan isimləşmədir [3, s. 510]. Məs., *Ağlar nə istəyir bu qaralardan* (S. Vurgun)

Müəyyən bir funksiyayı yerinə yetirmək üçün müvafiq substantivləşmə növü istifadə olunur. Dilçilər substantivləşdirmə funksiyalarını aşağıdakı kimi qruplaşdırırlar:

1) Sözdə qənaət prinsipini əsas tutaraq ismin sinonimini əldə etmək üçün dil vahidinin ismin leksik-qrammatik kateqoriyasına keçməsi, məs.:

...like the young lady of *before*... (London)

2) Müəyyən bir kontekstdə istifadə olunan dil vahidinin təkrarlanmasının qarşısını almaq üçün onun isimləşməsi, məs.:

Two English artists were sitting on the terrace; *one* sketching, the *other* lazily chatting (Voynich).

3) Danışqı zamanı başqasının fikrini qısaltmaq üçün dil vahidinin substantivləşməsi, məs.:

...there was an unspoken *‘but’* in the back of your mind (Voynich).

4) Dil vahidinin özünün metalingvistik bir varlıq kimi təsviri, məs.:

‘Found it’ the Mouse replied rather crossly: ‘of course you know what *‘it’* means. (Carroll)

Sadalanan bu nümunələrdən çıxış edərək dilçilər substantivləşmənin üç tipini qeyd edirlər: həqiqi substantivləşmə (dil vahidinin ismin leksik və qrammatik kateqoriyasına keçid funksiyası); kvazisubstantivləşmə (bir kəsin fikrinin ötürülməsində anaforik-epiforik funksiya) və metasubstantivləşmə (özünü vahid adlandırma funksiyası)

Birinci növ substantivləşməyə dil vahidinin müəllif tərəfindən müəyyən kontekstdə üslubi çalarlılıq yaratmaq üçün substantiv istifadə edilən təsadüfi substantivləşmə də daxildir. Dilçilər qeyd edir ki, adətən kontekstə bağlı olan təsadüfi sözlər ifadəlilik və müəyyən üslub effektinin yaradılması istəyi ilə istifadə olunur. Məs., *I’d rather be any kind of anything than a fool* (Voynich); *Whether is it better, I ask, to be a slave in a fool’s paradise...* (Bronte).

Dil vahidinin ismə keçidinin son mərhələsi adi və ya tam substantivləşmədir. Adətən belə dil vahidi tək nitqə yox, həm də dilə aid olur, dilin lüğət tərkibində isim kimi sabitləşirlər. Məs., *Perhaps, they reasoned, the poor, stringent lives they led in Maiden Sabs had worked in their favor, ...* (Hosseini)

D.A. Qramova həqiqi substantivləşmənin üç mərhələdən ibarət olduğunu göstərir: təsadüfi, aralıq və tam substantivləşmə [7, s. 72]. Əgər dil vahidi isim mövqeyi tutaraq onun morfoloji göstəricilərini qəbul edərsə o, isim deyil, həqiqi və təsadüfi substantivləşmə üçün əsas ola bilər, sonra isə kvazisubstantivləşmə baş verir. Buraya nidaların, modal sözlərin, bağlayıcıların substantivləşməsinə aid etmək olar. Məs., *Her good-byes made me unhappy.*

Kvazisubstantivləşmənin iki tipini fərqləndirmək olar:

1) Konteks daxilində təkrarlanmamaq üçün olan ellipsis - bu zaman elliptik olan isim bir qayda olaraq özündən əvvəlki cümlədə mövcuddur və ya asanlıqla bərpası mümkün olur. Sifətlər, saylar, işarə əvəzlilikləri bu qayda ilə substantivləşə bilər. Bu tip substantivləşmələr həqiqi substantivləşmə kimi özünü göstərə bilər. Məs., The first question is written on the paper, and what is the *second*?

2) Cümlənin ellipsis-i mahiyyətə ifadə edilməli olan fikirdən asılı olaraq hətta tək bir söz də substantiv ola bilər. Məs., Are you going to have the goodness to say but ‘Yes’, Arthur? (Voynich)

Metasubstantivləşmə isə müəyyən bir dil vahidini təsvir etmək, izah etmək üçün ad bildirən sözün mövqə əvəzlənməsidir. Bu vahidlər isim mövqeyini tutmaqla onun leksik və qrammatik xüsusiyyətlərini qəbul edir, ancaq bu dil vahidləri yeni məna kəsb etmir. İsim mövqeyini tutan metasubstantiv vahidlər bütün qaydalara uyğun olaraq başqa sözlərlə birləşə bildiyi kimi, tək və cəm formalarında işlənir, müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik artıqlı götürərək say, sifət və sözlönlərinə uyğun olaraq müəyyən edilir. Məs., This is before *that* has already been discussed. İsmın mövqeyi metasubstantivləşmənin əsas xüsusiyyəti hesab edilir. Belə ki, konsepsiyanın ümumi substantiv ideyası metasubstantivləşməyə daxil edilir, bununla da onlar orijinal konsepsiyayı əsaslı ifadə etmiş olur. Nəticədə, substantivləşmənin mənasını ifadə edən bütün vasitələr arasında digər növ substantivlərlə yanaşı metasubstantivləşmə də müəyyən yer tutur.

Substantivləşmə ilə bağlı dilçilərin görüşlərini ümumiləşdirsək belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, substantivləşmə özü keçid prosesidir. Bəzi qrup dilçilər tərəfindən bu dil hadisəsi başqa nitq hissəsinə aid olan sözün ismə tam keçidi kimi izah olunsa da, fikrimizcə, substantivləşmə müvəqqəti xarakter daşıyır, yəni o, keçid prosesində ara mövqeyə malikdir. Keçid nəticəsində yaranan söz tam isimləşmir, amma sözdə onun öz əvvəlki xüsusiyyətləri ilə paralel ismə xas olan müəyyən əlamətlər də əmələ gəlir. Bir sözlə transpozisiyanın bir parçası olan substantivləşmə bir dil vahidini başqasına qətiyyətlə çevirmir. Buradakı dəyişiklik zahiri xarakter daşıyır, yəni substantivləşməyə məruz qalan söz öz daxili məzmununu saxlamaqla funksional baxımdan müəyyən dəyişikliklərə məruz qalır. Belə bir nəticəyə gəlirik ki, keçidin ara pilləsi olan substantivləşmə ismə tam keçid deyil.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov C. Nitq hissələrində keçid prosesləri. AzSSR Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyi, Azərb. Dövlət Ped. İn-tu, Bakı, APİ, 1983, - 95s
2. Kazımov Q.Ş. Müasir azərbaycan dili. Morfolojiya. Bakı, “Elm və Təhsil”, 2010, -400s.
3. M.Adilov, Z.Verdiyeva, F.Ağayeva. İzahlı dilçilik terminləri lüğəti, “Elm və Təhsil”, 2020,-656s.
4. Orucova, S. Dildə konversiya hadisəsi. Bakı: Elm və təhsil, 2018, - 168s.
5. Balteiro, I. The Dictionary of Conversion in English. Berlin: Peter Lang, 2007
6. Бондарко, А.В. К вопросу о «транспозиции» (Употребление прошедшего времени глагола в современном русском языке для обозначения абстрактного настоящего) // Учёные записки Ленинградского государственного педагогического института им. А.И.Герцена. – 1963. – Т. 248. – С. 51-60.
7. Громова, Д.А. Субстантивация разных видов языковых единиц. Её возможности и пределы (на материале английского языка): дис.канд. филол. наук: 10.02.04 / Д.А. Громова. – Санкт-Петербург, 1994. – 240 с.
8. Родионов, А.Ф. О соотношении конверсии и субстантивации в современном английском языке // В кн.: Некоторые вопросы теории и методики преподавания русского и иностранного языков. – Саратов, 1968. – С. 33–47.
9. Сазонова, И.К. Субстантивация // Русский язык. Энциклопедия / И.К. Сазонова. – М., 1979. – С. 544–545.
10. Хачирова, Е.М. Субстантивация глаголов и имен прилагательных в карачаево-балкарском языке: Автореферат дис. канд. филол. наук: 10.02.02. – Карачаевск, 2003. – 21 с.
11. Шахматов, А.А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов. – Л., 1941.– 624 с.
12. <http://profiqa.blogspot.com/2017/05/liaga-vahid-birdnsn.html>

Açar sözlər: *substantivləşmə, keçid, transpozisiya, konversiya, nitq hissələri*

Ключевые слова: *субстантивация, переход, транспозиция, конверсия, части речи*

Key words: *substantivization, transition, transposition, conversion, parts of speech*

Xülasə

MÜASİR DİLÇİLİKDƏ SUBSTANTİVLƏŞMƏNİN NÖVLƏRİ

Müasir dövrümüzdə baş verən bir çox hadisələr əsas ünsiyyət vasitəsi olan dilə bu ya digər şəkildə təsir edir. Bu təsirlərin nəticəsi kimi dil inkişaf edir və onun bütün yaruslarında dəyişikliklər gedir. Bu dəyişikliklər də öz növbəsində ünsiyyətin daha rahat və əlverişli həyata keçməsinə təsir edir. Dildə baş verən proseslərin böyük əksəriyyəti nitq prosesi ilə bağlıdır. Dilçilikdə müşahidə olunan dil proseslərindən biri də məqalənin əsas tədqiqat obyektini təşkil edən substantivləşmədir. Məqalədə transpozisiya, keçid və konversiya kimi dil hadisələri araşdırılır, konversiyanın bir növü olan substantivləşmədən, müxtəlif dilçilərin fərqli yanaşmalarından bəhs olunur. Eyni zamanda ismə aid olmayan sözün isim kimi işlənməsi prosesi olan substantivləşmənin xüsusiyyətləri və onun növləri ətraflı şərhlənir.

Резюме

ВИДЫ СУБСТАНТИВАЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Многие события, происходящие в наше время, так или иначе влияют на язык, являющийся основным средством общения. В результате этих воздействий язык развивается и изменяется во всех его слоях. Эти изменения, в свою очередь, сказываются на общении более удобно. Большинство процессов, происходящих в языке, связаны с речевым процессом. Одним из языковых процессов, наблюдаемых в лингвистике, является субстантивация, которая является основным объектом исследования статьи. В статье рассматриваются такие языковые явления, как транспозиция, переход и конверсия, субстантивация, являющаяся разновидностью конверсии, и обсуждаются разные подходы разных лингвистов. При этом подробно разъясняются особенности субстантивации, представляющей собой процесс переработки неименного слова в качестве существительного, и ее виды.

Summary

TYPES OF SUBSTANTIVIZATION IN MODERN LINGUISTICS

The latest developments in our modern times affect the language, which is the main means of communication. As a result of these influences, the language develops and changes in all its layers. These changes, in turn, affect the process of communication. Most of the developments occurring in the language are related to the speech process. One of the language processes observed in linguistics is substantivization, which is the main research object of the article. The article examines language phenomena such as transposition, transition and conversion, substantivization as a type of conversion, and different approaches of different linguists. At the same time, the features of substantivization, which is the process of processing a non-nominal word as a noun, and its types are explained in detail.

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova